

Türküstan

www.turkustan.az

Cavansir Feyziyev
Milli Məclisin deputatı,
Fəlsəfə doktoru

rəkkəb çağında - imperiya, müstəmləkə və istibdad rejimlərinin çökməsinə və milli müstəqillik hərəkatlarının zəfər çalmasına zərurət və şərait yarandığı bir dövərdə ərsəyə gəlmişdi. 1918-ci ilin əvvəllərində - Birinci Dünya müharibəsinin başa çatmasına bir neçə ay qalmış Zaqafqaziya Seyminin azərbaycanlı, gürcü və erməni deputatları paytaxtı Tiflis olmaqla Zaqafqaziya Federativ Demokratik Respublikasının yarandığını elan etmişdilər. Seymədə azərbaycanlı deputatların

ilin 23 sentyabrında Azərbaycanın milli ordusu türkiyəli komandan Nuru paşanın əsgərləri ilə birlikdə qondarma "Mərkəzi Xəzər diktaturası" və eser-daşnak qüvvələrini darımağın edərək Bakıya girdi və həmin gün də Bakı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin paytaxtına çevrildi. Amma sürətlə dəyişən sonrakı hərbi-siyasi proseslər nəticəsində Türkiyə qoşunu ölkəni tərk etməli oldu. Antanta dövlətlərinin məqsədi Türkiyəni Azərbaycandan uzaqlaşdırıb, Bakını bərdəlik Britaniya imperiyasının nəzarəti altına salmaq idi. İngilislərin Bakıya daxil olmasını ermənilərin və rusların təhriki ilə qızıqdırılan milli-siyasi qarşıdurmaların ən qaynar çağında - dekabrın 7-də Bakıda Azərbaycan Parlamenti öz işinə başladı. Yəni də həmin qüvvələrin milli parlamentin ilk toplantısını

riyə aparan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünün bir sıra Avropa dövlətləri tərəfindən tanınmasına, ölkə daxilində quruculuq işlərinin davam etdirilməsinə nail olurdu.

Azərbaycan nümayəndə heyətinin 1920-ci ildə Parisə yeni səfəri də öz bəhrəsini verdi. Konfransın Ali Şurası Azərbaycanın suverenliyini tanıdı. Lakin Qafqazda müstəqil dövlətlərin yaranması faktı ilə heç cür barışmaq istəməyən sovet Rusiyası buradakı vəziyyəti öz xeyrinə dəyişə bildi. 18 martda erməni daşnak ordusunun Qarabağa qoşun yeritməsi və 28 apreldə Qızıl Ordunun Azərbaycana daxil olması demək olar ki, eyni tarixi zamanda baş verdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti erməni qüvvələrini darmadağın etsə də, artıq ölkədə də özünə siyasi-ideoloji dayaq yaratmış güclü sovet dövlətinin qarşısında tab gətirməyə, idarəçiliyi bolşeviklərə təhvil verməli oldu. Cümhuriyyətçi-

bildirdik. Fəqət siz həqiqi bir istiqalətçi deyil, digər bir üsyan hazırlayan sui-qəsdçisiniz". 1900-1920-ci illərdə imperiya müstəmləkəçiliyinə qarşı Qafqaz ölkələrində müstəqillik ideologiyası kifayət qədər qüvvətli olsa da, onu axırədək davam etdirmək real tarixi şəraitə görə mümkün olmadı. Çünki bu inqilabi müxalifət öz arasında çox çətin həll edilə bilən barışmazlıq var idi. Bu barışmazlıqdan imperiyanın parçalanmasına qətiyyətin yol verməyən qırmızı bolşeviklər də dərhal istifadə etdilər. Lakin Azərbaycan kommunistlərinin Ümumbakı konfransında irəli sürdükleri və sonra da Leninin təntənə ilə alqışladığı ən mühüm ideya - "Müstəqil sovet Azərbaycanı" isə ancaq şüar olaraq qaldı. Əslində Azərbaycan Sovet Rusiyası tərəfindən işğal olundu.

Lakin tarixin və milli iradənin də öz məntiqi var. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası SSRİ-nin

Bu millət müstəqil və hürr olmalı...

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan istiqalətçiliyinin elan edilməsində, Xalq Cümhuriyyətinin təşəkkül tapmasında və fəaliyyət göstərməsində cümhuriyyətə rəhbərlik etmiş şəxslərin - Əlimərdan bəy Topçubaşovun, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Fətəli xan Xoyskinin, Nəsim bəy Yusifbəylinin, Səməd bəy Mehmandarovun, Əliağa Şıxlinskiyin və başqalarının böyük xidmətləri olmuşdur. Bu görkəmli dövlət xadimlərinin, vətənpərvər ziyalıların, peşəkar hərbiçilərin adları xalqımızın yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur."

Heydər Əliyev

Çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik olan ölkəmizdə 28 may 1918-ci ildə bütün türk dünyasının ilk müstəqil Respublikası doğuldu. Bütövlükdə müsəlman Şərqiində ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ölkəmizin çoxəsrlik sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni inkişafının, xalqımızın milli oyanışı və dirçəlişi proseslərinin məntiqi nəticəsi kimi meydana çıxdı. Millətimizin demokratik respublika quruculuğundakı ilk tarixi təşəbbüsü və uğuru bütün sonrakı dövrlərdə Azərbaycanın dünya siyasi sistemində suverenlik hüququnu şərtləndirən tələyüklü tarixi bir amildir.

Azərbaycan xalqının müstəqillik əzmini nümayiş etdirən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti XX əsr dünya siyasi mədəniyyətinin ən qabaqcıl demokratik formalarını öz dövlət təsisatlarında milli zəmində tətbiq etməyin ilk təcrübəsi idi. Bu təcrübə zamanın sınağından uğurla keçərək Yeni Dövrə Azərbaycanın dövlətçilik ənənəsinin əsasını yaratdı. Birinci Dünya Müharibəsinin sonlarına doğru qalib və məğlub imperialist dövlətlərinin Qafqaz regionunda maraqlarının kəskin şəkildə toqquşduğu dramatik tarixi bir zamanda Azərbaycan öz müstəqilliyini elan etdi və çətinliklə də olsa buna nail oldu. Bu bizim xalqımız üçün tələyüklü bir nailiyyət idi. Əgər o zaman cümhuriyyət yaranmasaydı, sonradan ölkəmizin Sovet İttifaqı tərkibinə müttəfiq respublika kimi daxil olması və bu İttifaq dağılarkən, bir suveren dövlət kimi öz müstəqilliyini bərpa etməsi də mümkün olmayacaqdı. Buna görə də 28 may Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması gunu ölkəmizdə Respublika Günü kimi qeyd olunur və hər birimiz haqlı olaraq bu şanlı tarixlə fəxr edirik.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yeni dünya tarixinin yetərincə mü-

44 nəfərlik fraksiyasına Azərbaycanın görkəmli siyasi xadimi Məhəmməd Əmin Rəsulzadə rəhbərlik edirdi.

Lakin bu federativ qurumun perspektivsizliyini gören Azərbaycan Milli Şurasının sədri M.Ə.Rəsulzadə öz fəaliyyətini Azərbaycanın müstəqil dövlət quruculuğuna istiqamətləndirdi. M.Ə.Rəsulzadənin başçılığı ilə F.Köçəri, F.Xoyski, N.Yusifbəli, S.M.Qənizadə, Ş.Rüstəmbəyov, X.Xasməmmədov, M.Hacinski və 44 deputatdan ibarət Milli Sura mayın 28-də Tiflisdə, Qafqaz canişininin sarayında keçirdiyi tarixi iclasında Azərbaycanın istiqalətçiliyini elan etdi. Beləliklə, tarixdə ilk türk cümhuriyyəti doğuldu və XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan məfkurəsinin ideoloqlarından biri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə həm də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin banilərindən biri oldu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Milli Şurası olduqca çətin bir vaxtda hakimiyyətə gəldi. Kommunarların əlində olan Bakı Soveti hakimiyyətəndən çəkilmək istəmir, daşnak ordusu ilə birlikdə kütləvi soyqırım xarakterli qırğınlar törətdi. Millətin ölüm-dirim savaşı qarşısında qaldığını gören Milli Şura Gəncə şəhərində təcili toplantısını keçirdi. Fətəli xan Xoyskinin başçılığı ilə müvəqqəti hökumət yaradıldı. Qəbul olunmuş bəyannaməyə əsasən, Milli Şura ali qanunverici, müvəqqəti hökumət isə ali idarəedici orqan kimi tanındı. Dövləti möhkəmlətmək, onu xarici təcavüzdən və daxili parçalanmadan qorumaq məqsədilə Türkiyə hökumətindən yardım istəmək qərarına alındı. Azərbaycan və Türkiyənin hələ o zamandan vahid geosiyasi maraqlardan çıxış etməsi onu göstərir ki, qardaş xalqlar bu tandemin onların hər ikisi üçün həyati əhəmiyyətə malik olduğuna əmin idilər. Həmin

pozmaq cəhdləri baş tutmadı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin möhkəmlənməsi yolunda tarixi işlər görmüş dövlətimizin ilk Parlamenti koalisiya hökumətini təsis etdi. Fətəli xan Xoyski yenidən Nazirlər Şurasının sədri seçildi. Britaniya hərbi qüvvələrinin komandanı general Tomson da rəsmi olaraq bu hökuməti tanıdı, rus milli şurasına da onu tanımağı tövsiyə etdi. Azərbaycanı yenidən Rusiya imperiyasının əsarəti altına verməyə çalışan qondarma "Qafqaz-Xəzər hökuməti" Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasi mövcudluğu ilə barışmadığına görə, qanundankənən elan edildi və onun rəhbərləri 48 saata Azərbaycandan çıxarıldı. Milli hökumət təcridcən ölkəyə nəzarəti tam olaraq öz əlinə alırdı. Avqusta qədər Britaniya hərbi qüvvələri də Bakıdan çıxarıldı. Bütün bunlar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin gözənilməz dəyişikliklərlə müşayiət olunan qısa zaman kəsiyində yürütdüyü düzgün siyasətin və çevik diplomatiyanın bəhrəsi idi. Azərbaycan hökuməti Birinci Dünya müharibəsində qalib gəlmiş ölkələrin 1919-cu ildə Fransada keçirilən Versal Beynəlxalq Sülh Konfransına öz nümayəndəsini göndərdi. Təbii ki, konfrans Antanta üzvü olan Rusiyadan qopmuş yeni milli dövlətlərin təzadən ona birləşdirilməsinə çalışırdı. Bütün bunlara baxmayaraq, müstəqilliyini qorumaq uğrunda qətiyyətlə müba-

lə hakimiyyətə inqilab etmədən, qan tökmədən gəldikləri kimi, qansız-qadaşız da hakimiyyətdən getdilər. Bu dövrdə Nəriman Nərimanovun şəxsinə Azərbaycanın varlığını Rusiya ilə bir yerdə görən alternativ siyasi cərəyan da vardı. Təsədüfi deyil ki, Cümhuriyyət qurulanda Nəriman Nərimanov Həştərxana getmişdi. Gələcəkdə Azərbaycanın rəhbəri, bir qədər sonra isə Sovet dövlətinin rəhbərlərindən biri olacaq N.Nərimanov hələ 1919-cu ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurasının sədri Nəsim bəy Yusifbəyliyə göndərdiyi məktubda cümhuriyyətçiləri hakimiyyəti bolşeviklərə təhvil verməyə çağırırdı. Beləliklə, iyirminci əsrin təlatümlü ilk iki onilliyində Azərbaycanın milli müqəddəratına yanaşmada iki xətt var idi: Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin başçılıq etdiyi cərəyanda dövlətin tam müstəqilliyi, Nəriman Nərimanovun başçılıq etdiyi cərəyanda onun Sovet dövlətindən ayrılmazlığı xətti götürülmüşdü.

1920-ci ilin aprelinde Məhəmməd Əmin Rəsulzadə milli parlamentdə Azərbaycan bolşeviklərinə müraciətlə tarixi sözlər demişdi: "Əgər siz məni təmin etsəniz ki, ümumi-idarə əlinizə keçdiyi təqdirdə Azərbaycan türk hökuməti təşkil edəcəksiniz, əgər mən bilsəm ki, Azərbaycan hökuməti adı ilə Rusiya sovetinin bir şöbəsini burada açmayacaqsınız, o vaxt sizinlə danışa-

tərkibində olduğu müddətdə öz milli varlığını və mədəniyyətini imkan daxilində qorumağa və yaşatmağa çalışırdı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərlik etməyə başladığı vaxtdan etibarən Azərbaycanın gələcək müstəqilliyinə əsaslı zəmin yaradılmağa başlandı.

Bu gün özünü Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi elan etmiş suveren və demokratik respublikamızı ilk respublikamızı quran böyük siyasi xadimlərə, Cümhuriyyətin siyasi-ideoloji irsinə dərin ehtiram bəsləyir. Cümhuriyyət yaradıcılarının irsi öyrənilir, fəaliyyətlərinə gərəksiz qiymət verilir. Heç şübhəsiz istiqlal çarçılarının ən böyük xidməti - müstəqil dünya dövlətləri sırasında Azərbaycanın da öz haqqı və yeri olduğuna həm xalqımızı, həm də beynəlxalq ələmi inandırmaqdan və ən başlıcası isə milli dövlətimizin mövcudluğu faktının beynəlxalq miqyasda təsdiqindən ibarətdir. "Azərbaycan" sözü də ilk dəfə olaraq təkca coğrafi ərazi kimi deyil, həm də dövlət adı statusunda məhz Cümhuriyyət dövründə rəsmiləşdi. Respublika quruluşu bu demokratik dövlət öz zamanını xeyli qabaqlamışdı. O vaxtlar nəinki Şərq, hətta inkişaf etmiş Avropa ölkələrinin çoxunda demokratik parlament və digər dövlət təsisatları tam təşəkkül tapmamışdı...

(ardı gələn sayımızda)

Oxu, oxut, abunə